

Не кваліфікуємо як окремі прізвища варіанти на зразок: *Lutczak* — *Luczak*, *Duczak* — *Dudczak*; *Melniczuk* — *Melnytczuk*; *Mielniczuk* — *Mielniczuk*; *Onutczak* — *Onuczak* та ін.

До однакових відносимо прізвища з подвосними приголосними в середині слова: *Balaban* – *Ballaban*; *Guta* – *Gutta*; *Mosoryn* – *Mossoryn*.

Утруднює визначення кількості прізвищ нерозбірливий запис назв, неграмотність писарів, перекручування ними окремих літер, пошкодження документів часом: *Budzygan* – *Buzdygan*; *Korsz* – *Kosz*; *Chruszcz* – *Chraszcz*; *Rubarz* – *Rubasz*. Можливе також і неправильне прочитання документа: *Woronka* – *Waranka*, *Kowbas* – *Kowbus*, *Latawczuk* (можл., суч. *Лумовчук*), *Psatteruk* – *Psalteruk*, *Basarak* – *Basarab*.

Отже, матеріали ЙМ і ФМ є надзвичайно важливим джерелом вивчення антропонімії Покуття, зокрема тих додаткових засобів ідентифікації осіб, які на рубежі XVIII – XIX ст. виконували функцію прізвищ у сучасному розумінні.

1. Бучко Г. Йосифінська та Францисканська метрики як джерело досліджень антропонімії на західноукраїнських землях / Ганна Бучко // Питання історичної ономастики України. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 239-247.

2. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття : Івано-Франківська область / Дмитро Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 141 с.

Im Artikel werden die Hauptquellen der Bildung der Familiennamen von Pokuttja analysiert. Es werden die Besonderheiten der Funktionierung von den in Josephinischer und Franziskanischer Metriken fixierten Benennungen festgestellt.

УДК 811.161.2'221

Наталія Войцехівська (Київ)

СОЦІАЛЬНА І КУЛЬТУРНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ НЕВЕРБАЛЬНИХ МАРКЕРІВ ЗГОДИ

У статті йдеться про взаємозв'язок невербальних засобів спілкування і соціально-культурних чинників; розглядаються питання соціальної зумовленості деяких невербальних одиниць у діалогах добровільної та вимушеної згоди; описуються значення відмінності жестів у різних культурах.

Ключові слова: діалог, згода, невербальні засоби спілкування, соціально-культурна зумовленість, мовленнєвий етикет.

Постановка проблеми. Антропоцентрична спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень зумовлює розгляд мови не як ізольованої семіотичної системи, а як продукту її творця та носія — людини. За допомогою мови людина пізнає світ, обмінюється інформацією, враженнями і почуттями. Такий обмін, як правило, є двостороннім, тобто діалогічним, й складається з вербальних та невербальних символів і знаків, що існують у тісному взаємозв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невербальні засоби вираження думки неодноразово ставали об'єктом уваги українських лінгвістів. Ряд концептуально важливих положень з'ясували А. Й. Паславська, Л. В. Солощук, О. В. Шумейко та ін. Несловесні комунікативні одиниці аналізувалися на матеріалі різних мов: української (Т. І. Прудникова), французької (Ю. О. Герасимчук), англійської (С. Л. Голощук), болгарської (Л. Є. Петровська) тощо; а також з різних поглядів: гендерного (І. Л. Дьяконова), психосеміотичного (А. Б. Коваленко), концептуально (Т. О. Анохіна), міжкультурного (Н. О. Нечаєва) та ін.

Проведені дослідження дозволяють визначити роль невербальних знаків у діалозі. По-перше, паралінгвістичні одиниці мовлення є первісними відносно вербального рівня розмови [3, 80; 5, 65], оскільки більша частина інформації передається невербальним способом ще до моменту вербальної взаємодії [4, 146].

По-друге, в інтеракції невербальні знаки можуть замінити словесні репліки й функціонувати як повноцінні елементи дискурсу, що прирівнюються до мовленнєвих актів, напр.:

– Гарне м'ясо, – не думала! Правда, гарне?

Малі цокотять ложками об миски і, стверджуючи, хитають головами замість відповіді (В. Барка).

По-третє, невербальні мовні одиниці (жести, погляд, міміка, пози та рухи) супроводжують або посилюють значення вербальних, а інколи й допомагають встановити істинне значення слів комунікативного партнера [5, 3].

Проте правильне дешифрування невербальних знаків залежить не лише від компетенції мовців, ситуації спілкування і ступеня знайомства. Не останню роль у процесі правильної інтерпретації невербальних мовних одиниць відіграє врахування соціального та культурного складників розмови.

Мета цієї статті полягає в дослідженні взаємозв'язку соціального чинника й невербальних мовних одиниць у діалогічному дискурсі зі значенням згоди, а також в описі культурних відмінностей деяких жестів та мімічних знаків. **Матеріалом для дослідження** послуговували твори українських письменників ХХ століття.

Виклад основного матеріалу та його обґрунтування. Діалогічне мовлення завжди соціальне [2]. Соціальний елемент інтерактивного процесу полягає в тому, що мовці не завжди вільно висловлюють свої думки, виражають почуття і враження. У силу певних моральних, естетичних і соціальних правил поведінки співрозмовники щось замовчують або висловлюються делікатніше, погоджуються всупереч власним меті та амбіціям тощо. І йдеться не стільки про уникнення конфлікту, скільки про соціальний каркас розмови: людина з нижчим соціальним або комунікативним статусом завжди підпорядковується співрозмовнику вищого рівня. Інакше кажучи, у діалозі мовці перебувають під постійним впливом соціальної регуляції: вони взаємодіють за тими правилами і відповідно до тих ролей, що визначені соціумом. Так, напр., у діалогах нерівноправних партнерів (дорослий — дитина, керівник — підлеглий тощо) реакція згоди не завжди добровільна: адресант з вищим соціальним / комунікативним статусом може «диктувати» відповідь, змушуючи співрозмовника прийняти власну позицію. З цією метою авторитетніший використовує певні стратегії, що варіюються від винагороди та заохочення до застосування сили, погрози, санкцій або свідомого введення в оману. Вербально виражена реакція вимушеної згоди, або згоди-поступки, у таких діалогічних дискурсах, як правило, посилюється невербальними знаками і символами, напр., подаванням руки, поцілунком руки, поклоном та ін. Проілюструємо цю думку прикладами:

1) – *Ви, панове, досить добре знаєте моє ставлення до вас...*

– *(Кланяється).* *Мав щастя пізнати, па... товаришко добродійко!* (Я. Галан);

2) – *Нам нема чого довго точити яси. Треба зараз же виривати з корінням свою погибель.*

– *Хай буде по-твоєму! – стукнув кулаком по столі* Яків Данько (М. Стельмах).

У першому діалозі ініціатором розмови виступає дружина адвоката, а респондентом – безробітний. Це зумовлює той факт, що реактивний акт підтвердження супроводжуються поклоном – знаком соціальної або комунікативної нерівності учасників інтеракції.

У другому діалозі, враховуючи вищий статус співрозмовника й правила мовленнєвої поведінки у соціумі, адресат пристає на пропозицію комунікативного партнера, хоча вона йому не дуже подобається. Внутрішню незгоду, вимушеність, роздратування передає невербальний компонент – удар кулаком по столу, що супроводжує вербальні засоби вираження взаєморозуміння. Це свідчить про те, що, адекватно дешифруючи сказане, паралінгвістичні засоби можуть надавати висловленням згоди певних експресивно-емоційних конотацій.

Іншим маркером примусовості реакції згоди і внутрішньої незацікавленості щодо майбутніх спільних дій є зітхання, напр.:

3) – *Зараз поїдемо.*

– *Єсть! (Зітхаючи, виходить)* (Яків Баш).

У діалозі нерівноправних партнерів ініціатором розмови не завжди виступає авторитетніший співрозмовник. Мовець із нижчим соціальним або комунікативним статусом теж може виконувати у діалогічному дискурсі функцію адресанта, але на його пропозицію авторитетніший співрозмовник може або пристати, або ні, напр.:

– *Може б, так відчинити вікно?* – питається несміло свого шефа.

– *Будь ласка!* – погоджується Головкін, і один з писарів кидається сповнити його волю (Б. Лепкий).

Як видно з прикладу, ініціатор діалогу обіймає нижчу посаду й виконує нижчу соціальну роль, а тому він висловлюється обережно, несміливо, добираючи потрібні слова, що й зумовлює недосконалість синтаксичної будови ініціативної репліки. Висловлення адресанта набуває відтінку припущення, сумніву щодо доречності сказаного, що передається дієсловом *може* з часткою *б*. Однак отримавши згоду на свою пропозицію, адресант негайно виконує її (див. авторські ремарки: *і один з писарів кидається сповнити його волю*).

І навпаки, ситуації цілковитого взаєморозуміння, добровільної згоди спостерігаються між рівноправними з погляду віку, освіти, соціального або комунікативного статусу партнерами. Вербальні репліки мовців супроводжуються парними невербальними знаками, напр., взаємним дотиком або поцілунком, одночасним потисканням рук або погладжуванням тощо. Наведемо приклади:

4) **Сергій** (*легенько торкнувся її ліктя*). *Наташо, тобі можна кілька слів?..*

Наташа (озирнулася і, побачивши, що нікого нема, *ласкаво взяла його за руки*). *Слухаю, Серьожо* (Яків Баш);

5) – *Тоді будемо кататися вдвох. Гаразд?*

– *Гаразд.*

Ми *взялися за руки* й погнали щодуху по кризі (А. Дімаров);

6) – *Дякую тобі щиро, Мілено! (Цілує її в руку).*

– *Будь ласка, Ахіллесе! (Цілує його в чоло)* (Я. Галан).

Як прояв соціальної регуляції розглядаємо вживання деяких жестів і поз залежно від ситуації спілкування та мовленнєвого етикету щодо цієї ситуації, напр.:

7) – *Кажуть, що ви аж із Польщі?*

– *Так, прошем пані,* – наважився врешті озватися лікар. Ще й

зробив такий жест, наче підняв над головою невидимого капелюха (М. Стельмах) – етикетна ситуація привітання/початку розмови;

8) – *Я затримаю їх, а тоді до ріки. І на той бік. У гори. А там приховуюсь.*

– *Я тебе одишкаю пізніше.*

– *Авжеж (Обнімаються)* (О. Левада) — етикетна ситуація прощання.

У деяких комунікативних ситуаціях невербальні жести є їхніми невід’ємними елементами, оскільки слугують «ствердженням правдивості слів і вчинків» [1, 314] комунікативних партнерів. Такі паралінгвістичні мовні знаки є свідомими й підпорядкованими певній меті. Проілюструємо цю думку на прикладі ситуації клятви/присяги:

9) – *А нікуди не втечеш?*

– *Ось хрест святий – не втечу! – перехрестився широко* він (А. Дімаров).

Як бачимо, у діалозі реагент свідомо посилює значення згоди-підтвердження відповідним жестом з метою переконання співрозмовника в істинності своїх слів й дотриманні ним обіцянки.

Уживання та витлумачення невербальних знаків і символів комунікативними партнерами однієї культурної спільноти не викликає особливих труднощів. Однак в умовах міжнаціональної взаємодії уміння правильного дешифрування невербального повідомлення ускладнюється численними відмінностями співрозмовників. Особливого значення у такій розмові набуває наявність у мовців культурного, соціального, психологічного й особистого досвіду.

Не збігаються з погляду міжкультурної взаємодії деякі жести, мімічні та просодичні засоби мови. Так, українці на знак підтвердження й солідарності з комунікативним партнером зазвичай похитують головою, деякі інші народи (болгари, напр.), навпаки, похитуванням голови з боку в бік виражають ствердження, а згори вниз — заперечення/незгоду.

У більшості слов’янських культур удар кулаком по столу маркує роздратування, незгоду, тоді як, напр., у Німеччині означатиме похвалу / замилювання. Ю. В. Косенко так про це пише: «Нехай вас не шокує, якщо після виступу на науковій конференції в Німеччині слухачі раптом застукують кулаками по столу. У німецькому академічному середовищі саме так, а не оплесками, прийнято виражати своє замилювання» [6, 49].

Прикладом культурного незбігу у значенні жестів є погладжування / постукування себе по голові. В італійців та французів це означає безглузду ідею; у британців й іспанців, навпаки, постукування долонею по чолі маркує задоволення собою. Тим самим жестом німець демонструє

незадоволення іншими. Голландець, стукаючи себе по лобі та витягуючи при цьому вказівний палець, повідомляє, що ідея йому до вподоби, хоч він вважає її дещо божевільною. Обертання вказівного пальця біля скроні у голландців означає, що співрозмовник висловився розумно й дотепно; у більшості слов'янських культур цей знак інтерпретується як відсутність у співрозмовника розумових здібностей [6, 48].

Згоду, похвалу зі значенням «усе гаразд, усе правильно» у більшості англословних країн, Європі та Азії передає жест ОК («коло», утворене пальцями рук). Але у Франції цей знак має значення «нічого», в Японії — «гроші». В Америці, Англії, Австралії і Новій Зеландії значення «усе гаразд» маркує піднятий догори палець (він також використовується під час голосування на дорозі зі спробою зловити подорожню автівку). Якщо ж великий палець різко підносять догори, він виражає нецензурну лайку. У Греції такий жест означає «замовкни».

Мімічні знаки теж неоднакові у різних культурах. Так, підняті брови в Англії ідентифікують скептицизм, а в Німеччині означають захоплення. Захоплення / замилювання в Іспанії та Мексиці передається трьома складеними пальцями, які жителі «прикладуть до губ і відтворять звук поцілунку» [6, 49].

Посмішка – це знак, що в українців і росіян відзеркалює внутрішній стан, емоції та почуття, які переживаються мовцем у певний момент розмови. В Америці посмішка може позбуватися емоційного складника і лише маркувати увагу й доброзичливість щодо співрозмовника. Американська посмішка як знак уваги в Україні та Росії означатиме відсутність розумових здібностей у її носія.

Незбіг у вираженні згоди спостерігається й у плані просодики. На це, зокрема, звертає увагу О. О. Ускова у своєму експериментально-фонетичному дослідженні. Згідно з ученим, в англійській мові репліки згоди набувають позитивних і негативних емоційно-модальних значень. Британці, передаючи ці конотації у своєму мовленні, як правило, емоційні та категоричні, але неагресивні. У росіян-білінгвів, навпаки, виділення і розмежування значенневих відтінків згоди є випадковим й несвідомим. Мовлення російських білінгвів неемоційне та монотонне; вони некатегоричні й використовують менший набір просодичних засобів для вираження відтінків підтвердження [7, 3, 11, 13].

Висновки:

1. Невербальні мовні одиниці, обслуговуючи кооперативний діалог, посилюють / послаблюють значення вербальних висловлень мовця, надають їм значенневих відтінків а також допомагають правильно інтерпретувати сказане.

2. У діалозі невербальні знаки і символи виступають соціально та культурно зумовленими. Соціальна регуляція процесу двостороннього обміну думками полягає у використанні невербальних символів відповідно до ситуації спілкування й правил мовленнєвої поведінки в соціумі та з урахуванням комунікативного статусу співрозмовників, їхнього віку, статі, ступеня знайомства тощо. Соціально зумовленими невербальними одиницями в діалозі зі значенням згоди виступають поклон, подавання руки, поцілунок руки, зітхання та ін.

3. Невербальні знаки і символи виступають національно детермінованими: їхні значення у різних культурах можуть або збігатися, або різнитися. Успіх правильного витлумачення невербальних одиниць мови залежить від культурного, соціального, психологічного й особистого досвіду комунікативних партнерів.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективним вбачається подальше дослідження невербальних засобів як соціально зумовлених стереотипів поведінки та елементів несловесного культурного коду на матеріалі різних комунікативних ситуацій, а також на рівні міжкультурного спілкування.

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Богдан С. К. — К.: Рідна мова, 1998. — 475 с.

2. Войцехівська Н. К. Роль соціальної регламентації та регуляції в структурі діалогу зі значенням згоди / Н. К. Войцехівська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: [науч. журнал]. — № 3. — Т. 21 (60). — Симферополь, 2008. — С. 62-68.

3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / Горелов И. Н. — М., 1980. — 104 с.

4. Дьяконова І. Л. Невербальні засоби комунікації у жіночому флірті / І. Л. Дьяконова // Мовні і концептуальні картини світу: [зб. наук. праць]. — К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Ін-т філології, 2004. — № 10. — С. 145-149.

5. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Колшанский Г. В. — М., 1974. — 98 с.

6. Косенко Ю. В. Особливості невербальної передачі інформації в процесі міжкультурної комунікації / Ю. В. Косенко // Філологічні трактати: [зб. наук. праць]. — 2010. — № 1. — С. 45-51.

7. Ускова Е. А. Просодия коммуникативов согласия и несогласия при двуязычии (экспериментально-фонетическое исследование): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Ускова. — Пятигорск, 2011. — 19 с.

The article under consideration focuses on the non-verbal components with the meaning of agreement from cultural and social points of view. The speech acts of non- or free-will agreement can depend on rules of social regulation and speech etiquette.

It has been determined that in the various cultures non-verbal consent gestures can have different meanings.

Key words: *dialogue, consent, non-verbal means of communication, social and cultural dependence, speech etiquette.*

УДК 811.161.74'231

Зоя Валюх (Київ)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ТА СЛОВОТВІРНЕ НАПОВНЕННЯ НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ В ПОЕМІ І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО “ЕНЕЇДА”

У статті розглядається національна картина світу в поемі І.П. Котляревського. Проаналізовано іменники, які виконують функцію найменування осіб у поетичному тексті. З'ясовано словотвірну структуру та особливості функціонування назв осіб за різними ознаками.

Ключові слова: *функція, номінація, словотвірна структура, іменник, назви осіб.*

“Енеїда” І.П. Котляревського – геніальний твір, тасмниця безсмертя якого в реалістичному, етнографічно точному відображенні життя українського народу засобами живої української мови, бо мова, як відомо, щонайяскравіше передає дух самого народу. У час найбільшого приниження українського етносу (руйнування Січі царицею Катериною, заборона української мови, наказ друкувати книжки тільки “помосковському”) “Енеїда” І.П. Котляревського піднесла національну культуру, уособила незнищенність української нації. Сміх поеми розбудив приспану свого часу думку українства, а її образи вплинули на зміцнення українського національного характеру.

Величезному успіхові “Енеїди”, надзвичайній популярності цього твору сприяла, передусім, перлистосяюча, дотепно гостра і невичерпно багата на жарт та іронію мова. В.Г. Короленко свого часу зазначав, що І.П. Котляревський перший почав писати мовою, якою говорило населення цілого краю, що не мало письменства. Він зробив цю м’яку, виразну, сильну, багату мовою літературною, і українська мова, яку вважали лише місцевою говіркою, з його легкої руки залунала так голосно, що звуки її розлетілись по всій Росії [3, 4]. Усвідомлення значення “Енеїди” І.П. Котляревського, на думку С.Я. Єрмоленко, важливе не тільки для історії літературної мови, а й для орієнтації в сучасних умовах її функціонування, адже норми нової (сучасної) літературної мови ведуть свій родовід із мовної практики І.П. Котляревського, що витворилася на основі середньонаддніпряньського діалекту [1, 51].